

20/5-98
Ug.

114908

Utenriksminister Koht og varslene fra Berlin i aprildagene 1940.

Av John Sand

"Kong Haakon brukte det uttrykk at Koht hadde " stukket i lommen " de telegrammer han hadde fått før den 9. april, og som inneholdt varslene om tyskernes invasjon."

Under et møte i Stortingets utenrikskomite den 14. desember 1939 uttalte Johan Ludvig Movinckel (V) bl.a. : "Det er ikke bra hvis våre legasjoner likefrem farer med sladder. De får jo telegrafere om ting som det virkelig er bakgrunn for, men det er ikke fritt for at jeg har en mistanke om at Berlin-legasjonen har temmelig lange ører for hva der sies rundt omkring på alle kanter." ²

Jon Sundby (B) tok avstand fra Movinckels uttalelse : " Jeg synes vi bør bli underrettet også om rykter - og de hadde jo tatt nokså fast form, de var kommet fra flere hold."

Utenriksminister Koht sa under møte i Utenriks-og konstitusjonskomiteen den 22. januar 1940 : " Eg trur at en aldri bør feste lit til rykter av noko slag. Det går så mange slags rykte, alt mogleg kan bli sagt mann og mann imellom og kanskje i blada og. Eg trur en skal vera svært vantruen til alt slikt - det er det tryggaste av alt ..." ³ Og tross den mengde advarsler som kom Koht i hende både i de første aprildager 1940 og også før den 1.4.40 fortsatte Koht å være " vantroen ".

I 1957 ga tidligere utenriksminister Halvdan Koht ut boken "For fred og fridom i krigstid" (Tiden) Side 203 i boken kommer Koht inn på at den norske legasjon i Berlin ⁴ unnlot å sende ham tilstrekkelige meldinger om mulige tyske planer om landgang i Norge : "Og så må eg streka under at i all tida føre april 1940 hadde eg aldri hørt ein ymt om at Noreg kunne vera i fare. Det aller fyrste eg fekk derifrå om tyske planar mot Noreg, kom ikkje føre den 5. april, såleis berre to-tre dagar før dei tyske krigsskipa alt var opp-under den norske kysten."

Av nedenstående dokumentasjon vil det klart fremgå at de opplysninger Koht har gitt, er grovt misvisende.

I Morgenbladet 18.9.47 finnes en artikkel av direktør Thomas Schlytter. Her står det : " Alt snakk om at legasjonen i Berlin ikke holdt Koht underrettet, savner ethvert grunnlag. Allerede den 29. mars ¹⁹⁴⁰ skrev minister Scheel i en rede-

gjørelse for situasjonen: " Det eneste sikre er at Norge bør holde sitt forsvar i orden så sterkt som vår ytterste evne tillater."

Forøvrig fikk Koht også advarsler fra den norske Moskva-ambassadør så tidlig som 24. februar 1940. Dette skal jeg komme tilbake til.

I april dagene 1940 var den dengang 33-årige Gudrun Martius ansatt som sekretær II i Det norske Utenriksdepartement. Hun kom den 6. august 1940 til London. Den 16.11. samme år giftet hun seg med daværende handelsråd Johan Georg Ræder (J.G. Ræder, senere ambassadør.)

Gudrun Ræder ga i 1975 ut boken " De uunværilig flinke " (Gyldendal, Oslo) Side 15 i boken omtaler hun at hun den 7. april 1940 var vakthavende sekretær i Chifferkontoret. Etter oppfordring av Trygve Lie satte hun den 4. november 1941 opp et notat som gjengis på sidene 16,17 og 18 i hennes bok. Notatet gjengis her i fotostatkopi.

NOTAT

I anledning av fhv. utenriksminister Kohts uttalelser om tiden like før 9. April 1940 og de meldinger som kom inn til Utenriksdepartementet i de dagene, tillater jeg meg å opplyse følgende for så vidt angår telegram fra legasjonen i Berlin av 7. April:

Jeg hadde heldags chiffervakt 7. April som var en søndag. Ut på ettermiddagen ble det meldt rikstelefon fra Berlin, og sendemann Scheel kom straks deretter i telefonen og dikterte meg chifferteksten til et telegram som han ba meg løse straks og bringe videre. Da jeg hadde løst det, tok jeg referat som jeg gjengir:

«Det opplyses fra pålitelig hold om troppetransport, at i min rapport 611 at 15 à 20 skip på en samlet tonnasje av 150.000 tonn har gått ut fra Stettin med vestlig kurs natt til 5. April. Det opplyses videre at bestemmelsessted skulle nås 11. April, stedet ukjent.»

Overensstemmende med instruksjonen for chiffervakten undersøkte jeg først om noen fra vedkommende kontor (i dette tilfelle det politiske) var tilstede, men hverken ekspedisjonssjef Tostrup eller byråsjef Reusch var der. Utenriksråden var bortreist. Jeg traff imidlertid byråsjef

Aass, viste ham telegrammet og sa at jeg ville telefonere til utenriksminister Koht. Jeg ringte til ham på Lysaker og refererte telegrammet for ham. Jeg var selv svært oppskaket over meldingen, men Koht tok det så rolig at jeg fikk inntrykk av at dette ikke var nytt for ham. Jeg tilbød å sende telegrammet med bud til Lysaker, men Koht sa at det ikke var nødvendig. Han spurte meg hvor jeg trodde de tyske skipene skulle hen, og da jeg svarte «til Norge», sa han at han mente de skulle ut i Atlanteren. Jeg understreket at det var «transportskip» som var nevnt, og sa at det ikke var sannsynlig at den slags skip skulle ut til havs. Jeg spurte deretter hva jeg skulle gjøre med meldingen, og han svarte at det i grunnen ikke var noe å gjøre, for enten var meldingen uriktig, og da var det best ikke å bringe den videre, eller den var sann, og da kunne ikke vi stanse den tyske flåte allikevel. Jeg foreslo at jeg i hvert fall kunne sende meldingen til Admiralstaben (det forelå instruks om at meldinger av militær art av vekten skulle besørges bragt videre til henholdsvis General- og Admiralstaben), og Koht sa da at jeg godt kunne gjøre det.

Jeg husker at jeg etter at samtalen med Koht var ferdig, var i tvil om jeg allikevel skulle sende meldingen til Admiralstaben, da jeg hadde så sterkt inntrykk av at dette var nyheter som allerede var kommet inn på annen måte. Jeg snakket imidlertid med byråsjef Aass, og han insisterte energisk på at jeg skulle sende meldingen videre. Jeg ringte da til Admiralstaben, sa til vakthavende offiser at jeg hadde en viktig melding fra legasjonen i Berlin som jeg nettopp hadde meddelt Utenriksministeren, og kort etter kom et bud — så vidt jeg husker en gardist — og hentet telegrammet.

Etter instruksjonen skulle det føres inn i en protokoll hva som ble gjort med de enkelte telegrammer, og det går jeg ut fra at jeg har gjort, selv om jeg ikke spesielt husker det. Det naturlige ville også være at jeg på referatet hadde notert at innholdet var meddelt Utenriksministeren og Admiralstaben. Referatet må neste morgen av arkivet ha vært gitt det Politiske Kontor (Utenriksråden var jo bortreist) eller muligens Utenriksministeren direkte.

Når jeg husker selve samtalen med utenriksminister Koht så godt, er det fordi den gjorde et meget sterkt inntrykk på meg, og jeg har ofte tenkt på den siden. Da sirenene gikk i Oslo natten til 9. April, tenkte jeg straks på meldingen og var ikke et øyeblikk i tvil om at de tyske skip stimet inn mot Norge.

London, 4. november 1941

Gudrun Ræder.

Den 10. mars 1941 sendte den norske charge d'affaires i Stockholm, Jens Bull,⁵ et brev til det norske utenriksdepartement i London. I brevet tok han opp spørsmålet om den norske legasjon i Berlin hadde sendt varsler til norsk UD i de første april dager 1940. Bull oversendte samtidig seks rapporter han hadde funnet i arkivene. Blant rapportene var det to som var kommet fra legasjonen i København; de øvrige fire var fra Berlin-legasjonen, datert 1. april og 4. april 1940 samt fortrolige telegrammer fra Berlin den 5. og den 7. april.

Da Trygve Lie i London mottok Bulls brev ble han bestyrtet.⁶ Det ble besluttet at regjeringskonferanse måtte avholdes straks. Etter konferansen sendte Lie den 19.3.41 et telegram til Bull i Stockholm. I telegrammet stod det bl.a. :

"For mitt vedkommende må jeg straks uttale at hele denne dokumentsamling er meg totalt fremmed. Nygaardsvold, som også har fått seg dokumentene forelagt, uttaler likeledes at han ikke har kjennskap til dem. Ingen av innberetningene ~~er~~ har vært forelagt regjeringen, eller referert i regjeringsmøter, i utenrikskomiteen eller Stortinget."

Den 27.3.41 sendte Trygve Lie et nytt telegram til Jens Bull. Her presiserte han både sitt eget og regjeringens syn :

"Det forekommer oss at både de telegrammer som ble sendt og telefonsamtalene, når man ser dem i sammenheng, godtgjør at både legasjonen i København og i Berlin gjorde sitt ytterste for å få bragt de opplysninger de hadde skaffet seg til de norske myndigheters kunnskap, og for å varsle dem om at noe var i gjære."

Telegrammet fra Trygve Lie inneholdt også en anmodning til Bull om å spørre statsrådene Movinckel⁷ og Frihagen⁸ om de var kjent med de advarsler som i april dagene var kommet ^{fra} Berlin, København og London. Movinckel opplyste at han ikke hadde noe kjennskap til disse telegrammer, som aldri var lagt frem i utenrikskomiteen, hvor han var medlem. Det samme var tilfelle med Anders Frihagen. Det som her blir opplyst av de to statsråder korresponderer fullt ut med det Johan Hambro⁹ skriver i boken "Liv og drøm" s. 209 om varslene fra Berlin i dagene like før 9. april :

"Koht fant ingen grunn til å varsle Stortingets president eller Utenrikskomiteen om denne truende melding fra Berlin."

Side 208 i samme bok står det :

"Det var ikke bare overfor Stortinget Koht tidde."

Meget avslørende for Koht er de opplysninger Harald Berntsen legger frem i

Nygaardsvold-biografien " I Malstrømmen" (Ashehoug 1991) Side 469 skriver biografen :

"Med sikkerhet kan det slås fast at han lot være å opplyse regjeringen om en rekke meldinger som han i dagene 1. - 8. april 1940 mottok fra de norske legasjonene i Berlin, København og London, og som signaliserte tyske flåtebevegelser i retning Norge.... overfor både Stortinget og regjeringen tidde Koht. Det var så stille at regjeringssjefen begynte å spørre seg for. På tvers av den politiske nærheten mellom Nygaardsvold og Koht var det en personlig avstand som gjorde at statsministeren fant det best å gå omveien om stortingspresident Hambro, som også ledet utenrikskomiteen. Seint på ettermiddagen lørdag 6. april telefonerte Nygaardsvold hjem til Hambro og spurte om han hadde hørt noe fra Koht om utviklingen. Da Hambro sa nei, ba Nygaardsvold ham ringe Koht og spørre. Begrunnelsen var at "Koht snakker jo ikke med oss, men han forteller av og til deg noe." Hambro tok telefonen til Koht, som svarte at han ikke hadde nyheter som straks burde legges fram for Stortingets utenrikskomite."

På den følgende side fortsetter forfatteren :

" Mangelen på kjennskap til meldingene bidro til at tidspunktet for det tyske angrepet kom uventet. Men at Norge ble utsatt for militært angrep, var ikke lenger en stor overraskelse."

Forfatteren uttaler videre at England under Altmark- affæren hadde krenket norsk nøytralitet, og at England og Frankrike ved sin felles henvendelse 2. mars 1940 hadde

"styrket inntrykket av at de allierte søkte å bringe Norge inn i krigen ved å provosere fram et tysk angrep."

I avsnittet "Oppgjør med meldingene før 9. april" (s.571) skriver Berntsen om " Kohts steile egenrådighet" og at "Koht bl.a. hadde unnlatt å gjøre regjeringen kjent med meldingene om de tyske flåtebevegelsene i dagene før 9. april."

Opprinnelig avviste statsminister Johan Nygaardsvold enhver kritikk mot Koht for forsømmelser før 9. april. Men som den redelige mann Nygaardsvold var, skiftet han syn i dette spørsmål når han fikk kjennskap til Jens Bulls forannevnte brev. Harald Berntsen omtaler dette i biografien s. 572 :

"Åpenbart av hensyn til Koht ga Nygaardsvold aldri offentlig uttrykk for den dype og forbitrede skuffelse han følte da han leste dokumentene, men til Frihagen i Stockholm skrev han den 17. april 1941 :

" Personlig ble jeg forferdet da jeg leste de dokumenter som Bull sendte oss. Jeg har gang på gang hørt at Koht skulle ha mottatt slike advarsler." Lenger ut i brevet kommer Nygaardsvolds innrømmelse :

"Når en som jeg gang på gang har stemplet disse rykter som oppspinn og løgn,- ja endog brukt så sterke ord at jeg antagelig har skaffet meg uvenner for levetiden blandt mine egne partifeller, bare for å verge og berge Koht,- ja, da forstår du nok, hvorfor jeg ble nokså oppskaket da jeg fikk se svart på hvitt for, at det jeg trodde var løgn, var sannhet.... Jeg tror ikke jeg har vært så nedfor siden 7. juni 1940. For hva skal jeg nå si ? Ja, jeg får vel si, jovisst mottok vi advarsler, men dem trodde vi ikke noe på,- jo, vi mottok advarsler både den 1ste, den 4de, to gange den 5te, den 6te, den 7de og den 8de april."

Berntsen nevner også at Nils Hjelmtveit "var like bestyrtet som Nygaardsvold." Forfatteren omtaler at også før okkupasjonen måtte Kohts regjeringsregjeringskollegaer, bl.a. Støstad og statsministeren selv øve press på Koht for å få sakene til drøfting i Utenrikskomiteen.

Nederst på side 573 skriver Berntsen :

"Trygve Lie var overbevist om at hvis regjeringen hadde fått meldingene, hadde den av politiske hensyn og forsiktighethensyn bedt Koht referere dem for Utenrikskomiteen. Og da hadde ikke Sven Nielsen, Jon Sundbye og Hambro latt tingene gå upåaktet hen, men forlangt å få tilkalt de militære rådgivere for å høre om landet var forberedt også i tilfelle av tyske angrepsplaner mot Norge."

Her må jeg innskyte at admiral Carsten Tank-Nielsen, kalt Vestlandsadmiralen, (sjef for 2. sjøforsvarsdistrikt 1935 - 9. april 1940) foreslo både den 5., 6., 7., og 8. april miner utlagt, men regjeringen Nygaardsvold forkastet forslaget. En annen våken mann var sjefen for generalstab, oberst Rasmus Hatledal. Om morgenen fredag 5. april oppsøkte han forsvarsminister Ljungberg og fremholdt for ham hvor truende situasjonen var og hvor små de militære styrker i Sør-Norge var. Hatledal gjorde også oppmerksom på hvor lang tid det ville ta å mobilisere. Lørdag morgen 6. april søkte han atter statsråden og påpekte igjen nødvendigheten av økt innkalling. Hverken fredag eller lørdag fikk han noe svar fra statsråden. Søndag den 7. holdt Hatledal seg avventende hjemme, men han var noen timer i Generalstab. Mandag morgen 8. april gikk Hatledal igjen til Ljungberg og tilrådet mobilisering straks, iallfall av feltbrigadene i Sør-Norge. Men Ljungberg gikk ikke med på dette. I 12-tiden samme dag gikk den ergiske generalstabssjef påny - nå sammen med KG Laake - til Ljungberg. Denne hendelse er omtalt av professor Kersady i "Kapløpet om Norge" s.60. Jeg siterer fra denne side :

" Ved middagstider 8. april fikk Hatledal nok en gang vite av forsvarsministeren, oberst Ljungberg, at regjeringen ennå ikke hadde tatt noen avgjørelse i saken. Imidlertid ba man Hatledal fremlegge en detaljert rede-gjørelse om ... hva en slik mobilisering - og de tre andre alternativer - ville koste !"

Jfr. her Margaret Reid/Leif C. Rolstad ¹² : " April 1940 " som s. 20-21 omtaler hendingene 8. april 1940.

Forfatterne skriver :

" Da Regjeringen ikke besluttet å mobilisere, ble generalstabens offiserer sendt hjem igjen kl 21.00. Samtidig måtte det telefoneres til alle seks distriktskommandoer og meddeles at det ikke kunne ventes beslutning om noen innkallinger denne natten. Regjeringen ville først bestemme seg i morgen."

Utenriksminister Kohts forsømmelser i april dagene i 1940 er kommentert av flere seriøse forfattere. Her blir det plass til bare å nevne to av dem. I boken "Det store oppgjør" (Dreyer 1945:) skriver Hans P. Lødrup s. 165 :

"Det er også på det rene at den norske minister i Berlin hadde varslet den norske regjering flere dager før angrepet kom ...Det er dessverre all mulig grunn til å gå ut fra at utenriksministeren ikke tok hensyn til advarslene fra vår legasjon i Berlin, og der er grunn til å anta at han ikke engang gav sin regjeringssjef meddelelse om den oppsiktsvekkende meddelelse. Det er iallfall på det rene at Hambro ikke ble underrettet, hverken i sin egenskap av stortingspresident eller som formann i stortingets utenrikskomite. ... Den 8. april inneholdt også avisene høyst foruroligende meddelelser om den tyske ekspedisjon. De vakte så megen frykt og uro at der ble innkalt et hemmelig stortingsmøte. Her fortiet utenriksministeren fortsatt de meddelelser han hadde fått fra Berlin."

Den kjente shipping-mann, direktør John O. Egeland, ga i 1968 ut boken "Gjennom brått og brann" (s.69) (Asheoug) Her kritiserer direktøren "vår utenriksledelses vinglete folkerettslige holdning til nøytralitetsproblemerne etter stor-krigens utbrudd". Han mener at "det er trolig at utenriksministerens redegjørelse om "Altmark"-affæren i Stortinget befestet og påskyndet Hitlers forberedelse av invasjonen i Norge..."

Egeland konstaterer at det ikke manglet på positive tegn på den forestående invasjon. Han omtaler minister Colbans advarsler fra London og han nevner at "5. april kom det melding fra Berlin om umiddelbart forestående landgang i sydnorske havner ifølge troverdig kilde. Det ble snart supplert med opplysninger om at store flåtestyrker hadde passert de danske belter for utgående."

Og forfatteren fortsetter på samme side :

"Ingen av disse oppskakende nyheter foranlediget noe initiativ fra utenriksministerens side i Regjeringen. Ingen effektiv militær mobilisering, ingen alarm til våre kystforter, ingen minelegging."

VII

På den følgende side siterer Egeland fra amerikaneren William Shirers monumentale verk, "The rise and fall of the third Reich." I avslutningen av forhistorien til invasjonen av Norge skrev Shirer :

"History might have taken a different turning" - såfremt de som vakt skulle være hadde røktet sin dont med tilbørlig aktsomhet. Ansvar for de katastrofale konsekvenser må i vesentlig grad tillegges utenriksminister Halvdan Koht."

Som nevnt i første del av denne artikkel fikk Koht i februar 1940 advarsler - både skriftlig og muntlig - fra Norges sendemann i Moskva, Einar Maseng. I en artikkel i Nationen 26. april 1955 beretter Maseng at han 12. februar 1940 skrev et brev til Utenriksdepartementet i Oslo. "Jeg fant det så viktig å få redegjort for de norske myndigheter for de farer som, fra Moskvas synspunkt sett, truet Norge, at jeg bad om å få reise hjem en tur" står det i sendemannens brev. Dette ble innvilget og Maseng fikk den 24. februar 1940 en samtale med utenriksminister Koht. Om samtalen forteller Maseng :

" Denne som ellers alltid tok mot meg med vennlighet, var denne gangen gangen tydelig lite fornøyd med mitt besøk. Jeg anfører av mine notater: "Jeg spurte Koht - etter at vi hadde talt sammen en tid - om jeg skulle søke Kongen. Med det eiendommelige avvisende kast han undertiden gjorde med hodet, svarte han : "Det er ikke noe å snakke med ham etter." Da jeg deretter sa at jeg hadde tenkt å søke generalstabsjefen, svarte han først uvillig, og da jeg så spurte bent fram, sa han at han ikke ønsket det."

"Min betoning av forsvarsnødvendigheten berørte ham usympatisk."

To dager senere hadde sendemannen en samtale med Nygaardsvold :

"Jeg fremholdt at Norge måtte gjøre det samme som Sveits, Belgia og Nederland hadde gjort, nemlig å innkalle de forsvarsstyrker vi kunne sette opp."

Det kom ikke noe ut av samtalen med Nygaardsvold. I brev av 27. februar foreslo Maseng å bringe på det rene hvordan Sverige ville stille seg og om svensk medvirkning kunne påregnes dersom det kom et angrep på den norske kyst.

" På dette brev fikk hverken jeg eller legasjonen i Moskva noe svar" skriver Maseng. Under Oslo-oppholdet satte sendemannen opp et memorandum datert 23. februar 1940. Her henstilte han bl.a. at det måtte foretas mobilisering.

" Men dette kunne selvfølgelig ikke vinne gehør, etter den alminnelige innstilling som regjeringen hadde." bemerker Maseng.

Foran er listet opp mange av de alvorlige meldinger og advarsler som Koht mottok. I tillegg inntraff det om formiddagen mandag^{8. april} en episode av meget urovekkende karakter.

Kl. 11.46 den dagen ble nemlig det tyske handelsskip "Rio de Janeiro" senket utenfor Lillesand av den polske ubåt "Orzel", kommandant kapteinløytnant Jan Grudzinski. Ubåten tjenestegjorde under 2nd Submarine Flotilla i Rosyth.

Samme dag^{kl. 18.00} ble det satt et lukket møte i Stortinget. De høyeste representanter for hær og marine var tilstede. Mangeårig medlem av militærkomiteen, kommandørkaptein Trygve Sverdrup (H) påpekte at våre kystfestninger lå med bare tredjedels mannskap, og at dette var utilstrekkelig. Sverdrup krevde at festningene måtte mobiliseres fullt ut. Han sa at vi må gjøre noe for å hevde våre territorialfarvann. "Blir ikke det gjort, er det min sikre overbevisning at vi vil komme til å oppleve ganske alvorlige episoder på vårt sjøterritorium i de nærmeste dager framover ... vi vil komme til å få krigen like innpå stuedøren." * Om det som senere hendte under dette møte - ved omkring 19.15 tiden - beretter Kjell Fjærtøft om i "Mot stupet" s. 248 :

"Det blir dødsens stille i Stortingssalen når han (forsvarsminister Ljungberg) forteller at han nettopp har fått melding fra Generalstaben om at det tyske skipet "Rio de Janeiro" er torpedert tidligere på dagen, og at det er kommet inn nærmere 100 overlevende til Lillesand. De skibbrudne er kledd i grå uniformer og har håndbøker med registreringsnummer. Det var blitt fortalt dem ved avreisen fra Tyskland at de var på vei til Bergen for å hjelpe Norge med å beskytte sin nøytralitet, sier Ljungberg. Det kommer som et sjokk på alle . Og Gabriel Moseid sier at "for alt hva vi vet kan vi være blandet opp i krigen før vi forlater denne sal, så alvorlig er situasjonen i øyeblikket, det må vi alle kunne forstå !")

Fjærtøfts beskrivelse er overenstemmende med opplysningene hos professor Kersaudy i "Kappløpet om Norge" s. 58. Og den franske professor legger til :

"Så underlig det enn kan høres, fant ikke den norske regjering det nødvendig å mobilisere landets forsvar, selv etter å ha mottatt slike alarmerende meldingerHalvdan Kohts passivitet er ikke så lett å forklare."

Det lukkede møtet sluttet litt over kl. 20.00 den 8. april. Ved 21-tiden samme kveld møttes Regjeringen til ny konferanse. Minelegging av Oslofjorden ble drøftet, men det kan ikke sees at noen beslutning om dette ble fattet. Da Koht var kommet til Hamar den 9. april, omtalte han dette om regjeringskonferansen kvelden før :

"Dette regjeringsmøte gjekk frå kvarandre kl. millom 9 og 1/2 10 i går kveld, og vi hadde då ingen tanke om det som kom til å henda snart etter.")

I før nevnte bok s. 250 beskriver Kjell Fjørtoft regjeringskonferansen bl.a. slik :

"Men heller ikke ved denne anledning tar Koht opp de mange alarmerende meldingene som er kommet til utenriksdepartementet fra den norske legasjonen i Berlin i de siste fem -seks døgnene om tropper som samles i tyske havner for utskipning. Om tyske skip som allerede har forlatt havnene."

Men i tillegg til tingmennene Trygve Sverdrup og Gabriel Moseid var det i Norge en mann som fulgte med og som ble skremt av meldingen om senkningen av "Rio de Janeiro." Mannen var Kronprins Olav. Den 1. juli 1984 ble han intervjuet av Dagsnytt Radio. På spørsmål om han syntes det ble reagert tilstrekkelig etter at senkningen av det tyske skipet ble kjent, svarte Kongen :

"Hvis jeg skal uttale meg helt personlig, absolutt personlig, så sier jeg ikke det ble reagert tilstrekkelig. " Han sa også at : "Jeg var sikker på at hvis det skulle bli krig, ville det bli det den natte ("Den natten" = er natt til 9. april)

Tilslutt i dette avsnitt tar jeg med en kommentar fra Undersøkelseskrav av 1945, bilagsbind II s. 109 :

"Det kan idag synes forbausende at de offentlig kjente meldinger : tyske flåten som sto ut av danske farvann med nordlig kurs og senk av "Rio de Janeiro" med de opplysninger tyskerne selv ga, ikke ska Regjeringen og Stortinget mere opp."

Som vi foran har sett konstaterte Trygve Lie ultimo mars 1941 at både legasjonen i Berlin og i København hadde gjort sitt ytterste "for å få bragt de opplysninger de hadde skaffet seg til de norske myndigheters kunnskap, og for å varsle dem om at noe var i gjære."

Men hvordan ble ansvarsforholdet bedømt i ettertid ?

I statsråd på Storsteinnes i Balsfjord den 31.mai 1940 ble det ved kgl. res. besluttet å sette sendemann Arne Scheel til disponibilitet. Tiltross for at Undersøkelseskommisjonen kom med meget sterk kritikk mot utenriksminister Koht og forsvarsminister Ljungberg, ble det ikke reist tiltale mot noen av dem, hverken ved riksrett eller ved de ordinære domstoler.

Derimot ble det reist tiltale mot tidligere utenriksråd Ulrich Stang.

I heftet "9. april 1940" skriver rektor dr. John Midgaard s. 99 :

" Han (Koht) legger altså hovedskylden på Ulrich Stang."

I maidagene 1945 ble han arrestert og satt på Ilebu i over tre år før hans sak ble behandlet for Eidsivating lagmannsrett. Foruten medlemskap i NS fra 1941 var han tiltalt for to forhold : Det ene var at han som embedsmann ved legasjonen i Berlin hadde vist forsømmelighet i tjenesten med hensyn til underretningsplikten overfor Utenriksdepartementet i de kritiske aprildager i 1940. For dette punkt ble han blankt frifunnet av lagmannsretten. Et annet punkt Stang var tiltalt for var at han hadde skrevet en rekke artikler i en Oslo-avis i 1942. I disse artiklene hadde han i tilspisset form gitt uttrykk for synsmåter som vakte forargelse hos en del av borgerskapet i Oslo. For sine skriverier og for NS-medlemskapet ble han av lagmannsretten dømt til 4 års tvangsarbeide. Ved domsavsigelsen hadde han etter de gjeldende soningsbestemmelser sittet inne lengre tid enn nødvendig etter domsresultatet. Han ble derfor løslatt like etter domsavsigelsen og var fri mann i omtrent et halvt år. Men etter at noen aviser hadde skrevet Om "denne urimelig milde dom" og "Rettsoppgjørets utglidning" ble dommen av påtalemyndigheten påanket til Høyesterett til skjærpelse av straffen. Ved Høyestrettsdom av 26. februar 1949 ble straffen forhøyet til 8 års tvangsarbeide og dessuten ble Stang dømt til tap av alle borgerlige rettigheter og til betaling av en for sine økonomiske forhold klekkelig erstatning. Heller ikke av Høyesterett ble Stang dømt for pliktforsømmelse i forbindelse med sin tjeneste ved Berlinlegasjonen. Straffeskjerpelsen må vel sees i sammenheng med de sterke opinionsytringer i Oslo-avisene.

I et debattinnlegg i forretningsbladet "Farmand" i april 1978 ga professor Arvid Brodersen en slags forklaring på at Ulrich Stang ble idømt så streng straff : Hans forhold ved Berlin-legasjonen spilte inn ved straffeutmålingen, selv om både lagmannsrett og høyesterett kom til at han ikke hadde begått noen slags forsømmelse, i sin tjeneste som legasjonsråd i Berlin.

N O T E R

1. Sitat av professor dr. Frede Castbergs dagboksopptegnelse i London 11.1.45, gjengitt i Castberg : "Minner " s. 92 (Universitetsforlaget)
2. Johan Scharffenberg : "Norske aktstykker" s. 216 (Johan Grundt Tanum 1950)
3. Statsstipendiat cand.jur. Sverre Hartmann i "Samtiden" 1951, s. 147
4. Norsk sendemann i Berlin i 1940 var Arne Scheel (1872-1943)Gyldendals Store 1972 opplyser om Scheel : " I ukene før 9/4 1940 sendte S. en rekke innberetninger om mistenkelig tysk mil. aktivitet - senest 5/4 med gjengivelse av rykter om forestående tysk besettelse av norske byer; ingen av disse innberetninger fremkalte noen reaksjon fra den norske regjerings side."
ark I
Legasjonsråd ved Berlin-legasjonen var Ulrich Stang (1887-1972)
5. Brevet er delvis gjengitt i bilagsbind II til UKs Innstilling s. 85.
6. Dr. Philos. John Midgaard opplyser i heftet "9. april" (Ashehoug 1973) s.98 : "Koht på sin side benektet overfor undersøkelseskommisjonen av 1945 at han hadde uttrykt seg slik som fru Ræder refererte."
7. Fra Undersøkelseskommisjonens Innstilling s. 90 siteres : "Utenriksminister Koht har om samtalen forklart at han erindrer at fru Ræder ringte opp, men han bestrider at hans ord kan ha falt slik som fruen referer den. Detaljene er dog forholdsvis likegyldige, det vesentlige er at Koht avviste den tanke at disse skip skulle til Norge."
ark II
8. Jens Bull(1886-1956) jurist, i norsk utenrikstjeneste fra 1911. Utenriksråd 1939. Tiltrådte den norske Stockholmslegasjon 16.4.40 som leder for B-avdelingen. Etter minister J.H. Wollebæks død 28.10.40 overtok Bull som legasjonssjef etter å ha fungert i stillingen fra august. I et " Flyktningsesamfunn vokser fram s.71 opplyser Ole Kristian Grimnes : " De (svenske) nektet således å anerkjenne noen ny minister ved Legasjonen etter Wollebæks død, så Jens Bull ble værende bare charge d affaires. Fra juni 1941 nektet de å anerkjenne alle nyansettelser ved legasjonen."
ark III
- 9) og 10)
9 Trygve Lie : " Leve eller dø " (Tiden Norsk Forlag 1955) s. 269
11. Lie s. 270.
12. JOhan Ludvig Movinckel (V) skipsreder f. 22.10.1870 i Bergen, 3 ganger norsk statsminister, formann i Venstre fra 1927 til sin død i USA 1943. I statsråd på Stuguflåten pensjonat 22.april 1940 ble M. utnevnt til konsultativ stats-

N O T E R II

råd (statsråd uten portefølje) Den 16. april 1940 kom han til Stockholm, ble der til våren 1942 da han dro til London. Ble meddelt avskjed 5.6.42. Døde i New York den 30.9.43.

13. Anders Rasmus Frihagen (A) f. 28.1.92 i Vanylven, bankdirektør. Statsråd og sjef for Handeldepartementet fra 2.10.39 til 1.10.42. Under okkupasjonen oppholdt Frihagen seg i Stockholm fra juni 1940. Sammen med Movinckel representerte han " Den norskeregjering i Stockholm" Frihagen var kontaktperson mellom hjemmefronten og eksilregjeringen i London.

ark IV

14. Johan Hambro, f. i Oslo 24.10.15, jurist og pressemann. Sønn av C. J. Hambro.

15. At de allierte ønsket å provosere tyskerne til intervensjon i Norge fremgår av flere kilder, bl.a. av Paul Reynaud : " Frankrike lenket og fritt"(Ascheoug 1948) i avsnittet "Ekspedisjonen til Norge" s. 64 :

ark IV

"Et av målene ved ekspedisjonen ... hadde jo vært å lokke motstanderen i en felle ved å provosere ham til en landgang i Norge."

Reynaud fortsetter på samme side : " Og likevel var det vi som hadde tatt initiativet til operasjonen."

16. Av Undersøkelseskommisjonens Innstilling s. 96 fremgår at spørsmålet om minelegging første gang ble drøftet om formiddagen den 8. april. Kommisjonen konstaterer på samme side : "Det var ikke utlagt miner i Oslofjorden eller ved innløpet til Bergen."

ark V

17. I boken "Veien til katastrofen" s. 105 skriver oberst Odd Lindbäck-Larsen : Kl. 22.30 fikk vi følgende meddelelse fra en tydeligvis nokså fortørnet generalstab : "Det vil ikke komme flere meddelser i natt. Regjeringen vil i morgen overveie om det skal foretas ytterligere innkallelser. Jaha ! Kl. 22.30 den 8. april. Det var enda over en time til krigen brøt ut, så vår utenriksledelse hadde tiden for seg."

ark VI

18. Til den amerikanske etterforsker i Nürnberg, oberst Amen, sa sjefen for Wehrmacht, generalfeldmarskalk Wilhelm Keitel : "Hvis norske tropper på den riktige tid hadde vært på de riktige steder, ville operasjonen voldt meget stor vanskelighet" (Quisling-saken s. 644, 2. spalte)

19. Den 31.1.40 hadde Romania mobilisert 1.5 mill. mann. På samme tidspunkt hadde Tyrkia mobilisert 1 mill. mann og ytterligere 500 000 kunne innkalles på kort varsel, Belgia hadde innkalt 20 divisjoner og Holland 400 000 mann. Dette syntes den hollandske forsvarssjef, generalløytnant Reynders var for lite, og den 5.2.40 tok han avskjed fordi han var uenig med regjeringen.
- ark VII* 20. Kilde her : Kristen Taraldsen : "Da krigen kom til Lillesand"
21. Kommandørkaptein Sverdrup var en varm forsvarsvenn. Under en stortingsdebatt 3. mai 1939 påpekte han at alle festninger var uten vaktbesetning unntagen en enkelt i den tid rekrutt-tjeneste foregikk. Under krisen i september 1938 var det innkalt en del vakthold på festningene, men Sverdrup betegnet bemanningen " med et mildt uttrykk som henimot verdiløs."
22. Jfr. stortingsdok. nr. 5/45 s. 25, 2. spalte.
- ark IX* 23. Kilde : Kristen Taraldsen : "Da krigen kom til Lillesand" s. 124
24. I et telegram til den norske legasjon i Stockholm av 17.4.40 bød Scheel seg til, alene eller sammen Stang, å slutte seg til Regjeringen om den ønsket det. Telegrammet ble ikke besvart.
- ark IX* 25. Undersøkelseskomisjonens Innstilling uttaler s. 104 om Koht bl.a. :
"I Kohts tale i Stortinget 6. april tegnet Koht endog bildet lysere enn det var, og lysere enn hans opplysninger burde ha tilsagt...Det var også en feil av statsråd Koht å gi Stortinget en mangelfull og misvisende orientering."
26. Om statsråd Ljungberg sies det i Kommissjonens Innstilling s. 106 :
" Når disse meldinger sammenholdes med det forhold, at generalstabssjefen 5. og 6. april anmodet om mobilisering av Hærens avdelinger, og pekte på det alvorlige i situasjonen, viser dette en skjebnesvanger passivitet fra forsvarsministerens side...Det var uforsvarlig at forsvarsministeren etter stortingsmøtet om kvelden den 8. april sendte generalstabssjefen bort med den beskjed at han neste dag skulle få melding om Regjeringens bestemmelse."